

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

PROF. DR. METİN AKAR'A ARMAĞAN

(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2021)

Melike ÜZÜM

Dr., Johannes Gutenberg
Üniversitesi, Almanya/Başkent
Üniversitesi, Türkiye
melikeuzum@gmail.com

Bilge GÖKTER GENÇER

Dr., Başkent Üniversitesi, Türkiye
bgokter@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2338-8066>

<https://orcid.org/0000-0001-6744-304X>

Türkçede Belirteçlerin İşlevleri ve Sözlük Tanımları:

özetle, basitçe, açıkçası, açıkça

*The Functions and Lexical Definitions of Adverbs in
Turkish: özetle, basitçe, açıkçası, açıkça*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 02.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 17.10.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2021

Atıf/Citation

ÜZÜM, M. ve GÖKTER GENÇER, B. (2021). Türkçede Belirteçlerin İşlevleri ve Sözlük Tanımları: özetle, basitçe, açıkçası, açıkça. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2757-2779. <https://doi.org/10.34083/akaded.990396>

ÜZÜM, M. ve GÖKTER GENÇER, B. (2021). The Functions and Lexical Definitions of Adverbs in Turkish: özetle, basitçe, açıkçası, açıkça. *Journal of Academic Language and Literature*, 5(4), 2757-2779. <https://doi.org/10.34083/akaded.990396>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

Öz

Bu çalışmada; özetle, basitçe, açıkçası ve açıkça belirteçleri derlem temelli olarak işlevsel yaklaşımla incelenmiş, tümcesel (geniş açılı) ve eylem öbeğine (dar açılı) yönelik kullanımları karşılaştırılmıştır. İncelemenin ikinci aşamasında, belirteçlerin işlevsel özelliklerine göre Güncel Türkçe Sözlük'te verilen tanımlar değerlendirilmiş ve sözlükte tanımın hangi belirteç tipiyle örtüştüğü tartışılmıştır.

Çalışmanın amacı, Türkçede belirteçlerin sınıflandırılmasına yönelik veri sunmak ve sözlüksel tanımlarına katkı sağlamaktır. Bu amaçla, tümcesel belirteçler ve eyleme yönelik kullanılan belirteçlerin ortak özelliklerinden hareketle Güncel Türkçe Sözlük'te yer alan açıkçası, basitçe, açıkça belirteçlerinin tanımları, varsa örnek kullanımları belirteç türleri açısından değerlendirilmiş, özetle belirtecinin de sözlükte yer almasının gerekliliği nedenleriyle açıklanmıştır. İncelemede, madde başında tanımlanan belirteç türü ile örnek tümcedeki belirtecın farklı olduğu ve bazı madde başlarında belirteç türlerinden tek bir türün özelliklerine göre tanım yapıldığı tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayanarak inceleme sonucunda, Güncel Türkçe Sözlük'te madde başı olarak kabul edilen belirtecın türü dikkate alınarak belirlenen ölçütler çerçevesinde tanım yapılması ve örneklerin de tanıma uygun verilmesi için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: tümcesel belirteçler, tarz belirteçleri, dilbilgiselleşme, sözlükbirim, tanım.

Abstract

In this study, the adverbs özetle “briefly”, basitçe “simply”, açıkçası “frankly” and açıkça “obviously” are analyzed using a corpus-based methodology with a functional approach. Besides, sentential (wide scope) and verb-related (narrow scope) adverbs are compared. In the second stage of the analysis, according to the features of the adverbs, the definitions given in the Güncel Türkçe Sözlük are evaluated, and it was discussed that the definition in the dictionary matched with which adverb type.

The aim of the study is to provide data on the classification of adverbs in Turkish and to contribute to the literature on their lexical definitions. For this purpose, based on common features for sentential and verb-related adverbs, the adverbs açıkçası “frankly”, basitçe “simply”, and açıkça “obviously” and their definitions in the Güncel Türkçe Sözlük along with examples, (if any) are evaluated in terms of adverb types, and for the adverb özetle “briefly”, the necessity of including the adverb in the dictionary is argued. In the analysis, it was determined that the adverb type defined in the entry and the adverb in the example sentence are different and that a single type is defined according to the features of an adverb in the entry. Based on these findings, as a result of the examination, suggestions are made to make a definition within the framework of the criteria determined by taking into account the type of adverbs accepted as an entry in the Güncel Türkçe Sözlük and to give examples in accordance with the definition.

Keywords: sentential adverbs, manner adverbs, grammaticalization, lexical unit, definition.

Giriş

Belirteçler, işlevsel yaklaşımla başka bir belirteci, sıfatı, eylemi ya da tümcenin tamamını niteleyen sözcükler olarak tanımlanır (Atabay vd., 1983, s. 99-114; Korkmaz, 2009, s. 499-517; Ergin, 2009, s. 258-262; Maienborn ve Schafer, 2011, s. 1391-1392; İmer vd., 2011, s. 48; Karpuz, 2013, s. 15).¹ Söz dizimsel olarak birçok unsur belirteç işlevinde kullanılsa da belirteçler, nitelediği öbeğin ya da tümcenin göndergesini daha çok açıklamaya yardım eden ayrı bir sözcük türü ve sözlüksel kategori olarak kabul edilir (Atabay vd., 1983, s. 96; Maienborn ve Schafer, 2011, s. 1391-1392). Türkçede *belirteç* terimi için *zarf* teriminin de kullanıldığı görülür. Ancak bu çalışmada, aynı sözcük türünü temsil eden bu iki terimden *belirteç* terimi tercih edilmiş, sözlüklerdeki *zarf* etiketi aynı şekilde verilmiştir.

Genel olarak belirteçler, anlam ve görevleri ölçüt alınarak ya da yapılarına göre sınıflandırılır (Banguoğlu, 1936, s. 371- 375; Atabay vd., 1983, s. 99-114; Korkmaz 2009, s. 499-512; Ergin, 2009, s. 258-262; Karpuz 2013²). Belirteçlerin söz dizimindeki kapsama alanından (scope) semantik sınıflandırmalarda kısaca bahsedilir, ancak tümceyi kapsamına alan belirteçlerin söz dizimsel ya da semantik özellikleri üzerinde durulmaz. Kapsama alanlarına göre belirteçler, dar açılı etki alanına sahip (narrow scope) *öbeği niteleyen belirteçler* ve geniş açılı etki alanıyla tümceyi kapsamına alan (wide scope) *tümcesel belirteçler* olarak ikiye ayrılır.

Tümcesel belirteçler, en yüksek etki alanıyla tümcede bütün öğeleri kapsayacak pozisyonda kullanılır. Bu pozisyon dillerarası düzeyde genel olarak tümce başıdır. Ancak Türkçede konuşma dilinde ve roman, hikâye gibi anlatı türlerinde tümce sonunda kullanımı da yaygın olarak görülür (bk. Üzüm, 2019; Şahin, 2020).

Tümcesel belirteçler, tümcedeki işlevine göre alt ulamlara ayrılır. Bu ulamlardan bazıları *edimsel* (illocutionary)³, *tutumusal* (attitudinal), *kanıtsal* (evidential) ve *aktarımsal* (hearsay) belirteçlerdir (Ifantidou-Trouki, 1993, s. 71-72). Bunlardan edimsel ve tutumsal belirteçler olgusal bir bildirime gelerek konuşucu ve ifade arasında ilişki kurarken kanıtsal ve aktarımsal belirteçler konuşucu ve gerçeklik arasında bir ilişkiyi gösterir. Tümcesel belirteçlerin farklı işlevlerde kullanımları; aynı tümcede bulunup bulunamamaları, aralarındaki hiyerarşik dizilimin nasıl olması gerektiği, tümce içinde kullanımlarındaki sınırlılıklar ve sözlük tanımlarında ne tür ölçütlerin temel alınması gerektiği gibi sorunları ortaya çıkarmaktadır. Çünkü aralarındaki hiyerarşik dizilim ve tümcede belirli bir unsurla anlam ilişkisine girip

¹ Yapısal olarak belirteçler çok geniş alanı içine alır ve “tekrar grupları, son çekim edatları, sıfat-fiiller vb.” birçok yapı belirteç işlevini üstlenebilir (Turan, 1998, s. 303).

² Karpuz tarafından işlevsel ve yapısal ölçütlerle ayrıntılı bir sınıflandırma geliştirilmiştir.

³ Ernst (2009), bu tür belirteçler için söz-eylem (speech act) terimini kullanır.

girmemeleri, kapsama alanlarının sözlüksel anlamlarıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (bk. Ernst, 2007, s. 1009).

Bu çalışmada; *özetle*, *basitçe*, *açıkçası* ve *açıkça* belirteçlerinin *Güncel Türkçe Sözlük*'te (GTS) verilen tanımları değerlendirilecek, belirteçlerin türüne ve tümcedeki işlevlerine göre tanım önerileri sunulacaktır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Ayrıca sözlükte yer almayan ancak dilbilgiselleşerek tümcesel belirtece gelişen sözcükbirimlerin de madde başı olarak sözlüğe dâhil edilmesinin gerekliliği *özetle* örneğinden hareketle tartışılacaktır. Çalışmanın amacı alan yazınında yer alan belirteçlerin sınıflandırmalarıyla ilgili çalışmalara veri sunmak, belirteçlerin türünü ve işlevini göz önünde bulundurarak sözlük tanımlarına katkı sağlamaktır. Bu amaçla inceleme bölümünde şu sorulara odaklanılacaktır: “Belirteçlerin tanımında belirteç türlerinin önemi nedir?, GTS’de verilen tanım ve örnek(ler) hangi belirteç türünü ya da türlerini kapsamaktadır?”

Yöntem

Çalışmada belirlenen dört belirteç söz dizimsel ve semantik yaklaşımla derlem temelli (corpus-based) olarak incelenmiştir. Söz dizimsel yaklaşımla belirteç kabul edilen sözlükbirimlerin *Güncel Türkçe Sözlük*'te verilen tanımı, varsa tümce örneği ve *Türkçe Ulusal Derlemi*'nde tespit edilen kullanımlarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Belirteçlerin belirlenmesinde tümceyi kapsamlarına almaları ve dilbilgiselleşerek sözlükbirim haline gelmiş olmaları ölçüt olarak kullanılmıştır. Ayrıca sözlükte madde başı kabul edilen belirteçlerle aynı söz dizimsel ve semantik özelliklere sahip ancak sözlükte yer almayan bir belirteç belirlenerek karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Belirteçlerin türlerinin ve işlevlerinin tanımlanmasında Ifantidou-Trouki'nin (1993) ve Ernst'in (2009) görüşleri temel alınmıştır. İnceleme, bu çalışmalarda verilen sınıflandırmalardan hareketle *söz-eylem belirteci* ve *kanıtsal belirteç* türlerinden seçilen sözlükbirimlerle sınırlandırılmıştır. Belirteçlerin, geniş açılı kapsama alanıyla (ya da etki alanıyla) kullanımı *tümcesel belirteç* işlevi, dar açılı kapsama alanıyla kullanımı ise *öbeği niteleme* işlevi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca aynı sözlükbirimin dar açılı ve geniş açılı kullanımı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Belirteçler; genel olarak yapılarına göre *yalın*, *türeme*, *bileşik* ve *öbekleşmiş*; işlevlerine göre⁴ ise *tümcesel belirteç*, *eyleme yönelik belirteçler* ve *niteleme belirteçleri* olarak sınıflandırılır (İmer vd. 2011: 48). Adların eklerle belirteç olarak kullanımının yanı sıra bazı türemiş yapıların sözlükselleştiği ve belirteç işlevinde kullanıldığı görülür. Dilbilgiselleşen bu yapılar sözlükte de belirteç türünde verilir.⁵

Dilbilgiselleşme, bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerin biçim-söz dizimsel durumlarının değişmesi sonucu ortaya çıkabileceği gibi sadece semantik alanda da gerçekleşebilir. Semantik alandaki bu dilsel değişim biçimbirimin kavram alanını (Eckardt, 2011, s. 1), yapısını ve/veya işlevini değiştirebilir (Lipka, 1992, s. 97). Bu sürecin sonucu olarak biçimbirim birincil işlevini ya da anlamını eşzamanlı olarak sürdürebilir ya da kaybedebilir (Traugott, 2008, s. 234-235; Demirci, 2008, s. 139). Belirteç türleri, dilbilgiselleşme açısından değerlendirildiğinde kapsama alanlarıyla birlikte anlam içeriklerinin ve söz dizimsel özelliklerinin değiştiği görülür.⁶ Bu süreçte belirteç, eş dizimli olarak kullanıldığı eylemle birlikte oluşturduğu anlamı üstlenir ve farklı derecelerde öznel bir içerik kazanır.

Tümcesel ve tarz belirteçlerinin aynı sözlüksel birimle işaretlenmesi bütün dillerde ortak olarak görülür. Örneğin İngilizcede “rudely” sözcüğüyle ilgili Maienborn ve Schafer (2011, s. 1394-1395) sözlüksel anlamına göre *özneye yönelik belirteç* (subject-oriented adverbials) ve *tarz belirteci* işlevinde kullanımını şu şekilde örneklendirir: *Rudely, Claire greeted the queen* -özneye yönelik belirteç “Kabaca [Claire kraliçeyi karşıladı]”

Claire greeted the queen rudely -tarz belirteci “Claire kraliçeyi [kabaca/kaba bir şekilde karşıladı]”

Bu iki ifadede, sırasıyla tümcesel belirteç işlevinde özneye verilen kılıcının (agent) kendisinin kaba olduğu, eylemin bu tabiatta gerçekleştiği ve tarz belirteci işlevinde sadece selamlama şeklinin kaba olduğu bildirilir. Bu anlam farkı söz dizimindeki konumunu da belirler. Çünkü söz dizimindeki yeri kapsama alanını belirlemenin yanı sıra belirtecin türüyle yakından ilişkilidir. Özneye yönelik

⁴ İşlevleriyle ilgili daha ayrıntılı sınıflandırmalar da vardır: *niteleme*, *zaman*, *yer yönelme*, *sebep*, *nicelik*, *sıralama*, *birliktelik*, *benzetme*, *tekrar*, *karşılıklılık*, *vasıta*, *karşılaştırma*, *görelilik*, *doğrulama*, *kesinlik*, *yeterlik*, *gösterme*, *ihtimal*, *sınırlandırma*, *şart*, *ekleme zarfları* vb. (Karpuz 2013).

⁵ Ad ulamından belirteç ulamına geçmesi *evrişim* (conversion) olarak adlandırılır (bk. İmer vd., 2011, s. 126).

⁶ Dilbilgiselleşme sürecinde söz dizimsel özelliklerde farklı düzeylerde değişim görülebilir (bk. Doğan, 2016, s. 74). Burada kastedilen örneğin tarz belirteçleri eylemle anlam uyumu gösterirken ve söz diziminde eylemin önünde ya da *tümleç+ eylem* yapısının önünde yer alırken tümcesel belirteç olmaları durumunda bağımsızlaşırlar.

belirteçlerin kapsama alanı genişken eyleme yönelik kullanılan belirteçlerin kapsamı dardır, yani tümcede daha az unsurun anlamıyla ilişki kurar (bk. Maienborn ve Schafer, 2011, s. 1394-1395). Bu tür kullanımlarla ilgili alan yazınında üç farklı görüş vardır: Ernst (2009, s. 70) söz-eylem belirteçlerinin ve tarz belirteçlerinin nitelediği unsurun eylem olduğu, iletişimle ilgili yüklerle uyum gösterdikleri görüşündedir. Bundan dolayı bu belirteçler, bir yan tümce varmış gibi okumalara ve tümcenin tamamını kapsayacak şekilde yorumlamaya izin verir. Çünkü herhangi bir söz-eylem iletişim edimidir. Ernst açıklamalarında, 1960'ların sonlarında Performatif Hipotez'de (Per motive Hypothesis) önerilen “hepsi örtülü bir ifade yüklemine niteleyen tarz belirteci işlevindedir” görüşünü benimser. Ancak Leech (1974, s. 356-360) tümcesel söz-eylem belirteçlerinin semantik olarak tarz belirteçlerinden geliştiğini belirtir. Örneğin *Özetle, oraya gitmeni istemiyorum*. “Oraya gitmeni istemediğimi özetle söylüyorum” yapısından gelişmiştir. Ernst'ın görüşüne göre bu kullanım “*Oraya gitmeni istemiyorum+ Özetle söylüyorum*” şeklinde söz-edimlerden oluşur. Bu iki görüşten farklı olarak Piñón (2013, s. 9) ise Leech'e yakın bir görüşte olduğunu ancak belirteçlerin bu işlevinin tarz belirteçlerinin özel bir kullanımı olarak değerlendirilebileceğini ancak sözedimiyle özdeşleşmiş örtük bir söyleme olayını nitelediklerini iddia eder. Bu çalışmada ise tümcesel belirteçler, türemiş sözcüğün sözlükselleşerek tek başına tam bir sözcükbirime (a single complete lexical unit) gelişmesi sonucu ortaya çıkan, başka bir ifadeyle dilbilgiselleşmiş sözlükbirimler olarak değerlendirilecektir (bk. Lipka, 1992, s. 95). Alan yazınındaki tartışmalarda verilen örtük eylem, sözcüğün semantik alanındaki bir değer olarak kabul edilecek ve tarz belirteçlerinden ya da iletişimle ilgili sözcüklerle eş dizimli kullanılmalarıyla ortaya çıktıkları örnekler üzerinden açıklanacaktır.

Belirteçler üzerine yapılan incelemelerde geniş etki alanına sahip, yani tümceyi kapsayan ve dar etki alanına sahip belirteçlerin söz dizimindeki pozisyonları da dillerarası düzeyde tartışılmaktadır (Cinque, 1999; Ernst, 2009; Piñón, 2013; Kubota, 2015). Ancak bu belirteçlerin söz dizimindeki pozisyonlarından kaynaklanan semantik farklılıkları ve tanımları üzerinde durulmaz. Bu semantik değişim, işlevsel belirleyici (functional specifier) teorisine göre baş, kapsamı belirlerken sözlüksel birimin anlamsal yorumunu da etkiler; anlamsal temelli eklentileme (semantically based adjunction) teorisine göre ise sözlükbirim olarak aynı belirtecin kullanımda ortaya çıkan farklı yorumlarıdır ve bu belirteçler serbest dizim (freely ordered) gösterir (Ernst, 2007, s. 1011). Çünkü bir sözlükbirim, söz diziminde farklı kapsama alanıyla kullanılır. Bu kapsam alanı farklı türde belirteçlere işaret eder; örneğin *tümcesel belirteç* ve eylemi niteleyen *tarz belirteci*. Yukarıda verilen sözlükbirimin farklı belirteç türü olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği konusundaki tartışmalara ek olarak geniş ve dar kapsama alanıyla ortaya çıkması da ayrıca değerlendirilir: “dar açılı belirteçten geniş açılı belirtecin gelişimi” (Ernst, 2009),

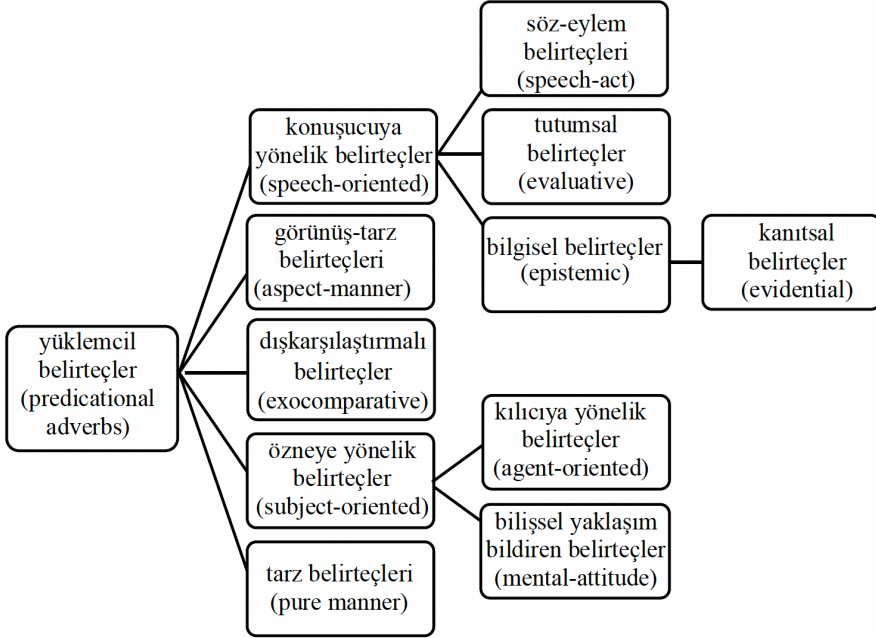
“geniş açılı belirteçten dar açılı belirtecin gelişimi” (McConnell-Ginet, 1982) ya da “farklı iki sözlükbirimin kullanılması” (Piñón, 2013). Söz diziminde görülen bu tartışmalar diğer yandan belirteçlerin anlam ve tanım sorununu da ortaya çıkarır. Bunun için öncelikle Türkçede belirteçlerin daha ayrıntılı incelenmesi ve sözlükselleşen yapıların değerlendirilmesi gerekmektedir. Son dönemlerde yapılan derlem temelli incelemeler özellikle belirteçlerin semantik yapısını açıklamada büyük önem taşır (bk. Şahin, 2020; Akçataş ve Şahin, 2020).

Tümcesel belirteçlerin belirlenmesi ve genel özellikleriyle ilgili Ifantidou-Trouki'nin (1993) çalışması güvenilir ölçütler sunmaktadır. *Edimsel* (illocutionary adverbials), *tutumusal* (attitudinal adverbials), *kanıtsal* (evidential adverbials) ve *aktarımsal* (hearsay adverbials) belirteçlerle sınırlandırdığı incelemede Ifantidou-Trouki, belirteçlerin ortak ve ayrılan özelliklerini, olgusal (factive) ya da olgusallıkdışı (nonfactive) bir ifadeyle birlikte kullanılmaları ve doğruluk koşullu olup olmamaları ölçütlerine göre açıklar. Bu belirteç türlerinde edimsel ve tutumsal belirteçler benzer özellikler taşıyarak olgusal bir ifadeyle kullanılırlar ve doğruluk koşullu (non-truth-conditional) değildirlir.⁷ Kanıtsal ve aktarımsal belirteçler ise doğruluk koşulludurlar ve niteledikleri önermenin olgusallık değerine etki ederler. Çalışmada, *doğruluk koşullu belirteçler* önermeye katılan, *doğruluk koşullu olmayan* ise önermeye katılmayan belirteçler için kullanılmıştır. Çünkü bu belirteç türlerinin konuşucuyla ilişkilendirilme şekli ve tümcedeki işlevleri birbirinden farklıdır. Aktarımsal belirteçler ise kanıtsal belirteçlere yakın bir anlam alanına sahiptir (bk. Palmer, 2001, s. 21), ancak konuşucu ve ifade arasında oluşturdukları mesafe açısından Ifantidou-Trouki (1993, s. 70-71) ayrı değerlendirir. İncelenen belirteçlerin ortak özellikleri ise tümcede herhangi bir unsuru nitelmemeleri, tümcenin tamamını kapsamalarına almaları, öncelikle başta olmak üzere farklı pozisyonlarda kullanılabilmeleridir. Ayrıca bu belirteçlerin tümce içinde kullanımında parantez yapıları gibi konuşma dilinde virgül tonlamasıyla (comma intonation), yazı dilinde ise iki virgül (,) arası verilerek dar açılı olmadıkları işaretlenir (Traugott, 2007; Güneş, 2014).

Alan yazınında belirteçler çalışmalarının amacına göre farklı şekillerde sınıflandırılır. Bu çalışmada ise bir sınıflandırma önerisi sunulmayacak Ernst'in (2009) sınıflandırmasından yararlanılarak *yüklemcil belirteçler* (predicational adverbs) altında verilen *söz-eylem* ve *kanıtsal belirteç* türleri altında sınıflandırılan *özetle*, *basitçe*, *açıkçası* ve *açıkça* belirteçleri derlem temelli olarak incelenecektir.

⁷ Ifantidou-Trouki, belirteç içeren tümceyi *if* “eğer” ile koşul tümcesine dönüştürür ve zarfın koşul yan tümcesi içinde kalıp kalmamasına göre değerlendirir: “Maalesef, o başvuru tarihini kaçırdı”. (1. *O başvuru tarihini kaçırdı*. 2. *Başvuru tarihini kaçırmaması üzücü*.) “Eğer maalesef o başvuru tarihini kaçırdıysa tekrar başvurmalı”. Tutumsal belirteç *maalesef* koşul tümcesini kuran konuşucu ile ilişkili hale gelir ve koşul tümcesindeki önermenin bir parçası olarak rol almaz. Koşul tümcesinde 1 numaralı tümce kullanılır.

Tablo 1: Ernst'in Sınıflandırması (2009, s. 96)

Yukarıdaki tabloda kanıtsal belirteçler, bilgisel belirteçlerin bir türü olarak sınıflandırılmıştır. Ancak inceleme bölümünde konuşucuya yönelik belirteç türleri altında ayrı bir ulam olarak kabul edilmiştir. Alan yazınında sözlüksel olarak örneklendirilen belirteçlerin yerine Türkçede belirteç gibi işlev gören yapılar (belirtecimsiler⁸) da kullanılmaktadır. Bu nedenle her bir belirteç türünün örneklendirilmesi ayrı bir çalışmanın konusu olabilir. Bu çalışmada *özetle*, *basitçe* ve *açıkçası söz-eylem belirteci*, *açıkça* ise *kanıtsal belirteç* örneği olarak ele alınmıştır.

İnceleme

Çalışmada *özetle*, *basitçe*, *açıkçası* ve *açıkça* belirteçleri üç aşamada incelenecektir. İlk olarak sözlükte yer alan belirteçlerin tanımının belirtecin tümceyi kapsamına alma ve öbeği nitelendirme anlam alanlarını içerip içermediği sorgulanacaktır. Ayrıntılı bir inceleme sunabilmek amacıyla *Türkçe Ulusal Derlemi*'ndeki kullanımlar karşılaştırılarak belirteç türleri örneklendirilecektir. Daha sonra madde başı olarak yer verilmeyen belirteç, sözlükte tanımlanan belirteçlerle söz dizimsel ve semantik

⁸ Bir dil bilgisi kuruluşunda zorunlu olmayan, belirteçler gibi işlev gören ikincil önemdeki öğelerdir (İmer vd., 2011, s. 47)

açıdan karşılaştırılacak, son olarak bu belirteçler için belirteç türleri dikkate alınarak tanım önerisi sunulacaktır.

1. Özetle

Özetle, geniş açılı kapsama alanıyla konuşucuya yönelik söz-eylem belirteci, dar açılı kapsama alanıyla tarz belirteci olarak sınıflandırılabilir. Söz-eylem belirteçleri konuşucuyla ilişkili olarak “doğruyu söylemek gerekirse, dürüstçe söylemek gerekirse, açıkça söylemek gerekirse vb.” anlamlarında kullanılırlar. Bu belirteçlerin söz-eylem belirteci olup olmadığını test ederken Türkçede şart tümcesi kurulurken İngilizcede “speaking” getirilir ve anlam değişmez (Maienborn ve Schafer, 2011, s. 1396). Türkçede *söyle-*, *ifade et-* vb. eylemlerle eş dizimli olarak tarz belirteci işlevinde de kullanılan *özetle*’nin konuşucuyla ilişkili hale gelerek ve nitelediği eylemle birlikte ortaya çıkan anlam alanını tek başına taşıması sonucu tümce belirteci işlevini kazandığı görülür. Bu gelişim sürecinde nitelediği eylemlerle birlikte sık kullanımın ve öznelleşmenin etkili olduğu söylenebilir (bk. Lipka, 1992, s. 31-32; Lipka vd., 2004, s. 7).

Tümcesel belirteç işleviyle *özetle*, tek başına “özet olarak söylersem(k), *özetle* söylemek gerekirse” anlamını tümceye ekler. Tümce başında yer alarak daha önce söylenen sözcelerle ilişkili bir anlam taşısa da etki ettiği anlam alanı bulunduğu tümceyle sınırlıdır. Bu özelliğiyle söylem belirleyicilerinden (discourse marker) ayrılır. Bir diğer ifadeyle, önceki bilgilerden hareketle konuşucu ifadeyi kendisiyle ilişkilendirerek oluşturur (*özetliyorum*) ve bunu genellikle tümce başı pozisyonunda *özetle* işaretler. Aynı zamanda *özetle* “özet bir şekilde, özet olarak, özetleyerek, kısaca, hülasa” anlamlarında tarz belirteci işleviyle eylem öbeğini de niteleyebilir. GTS’de *özetle* her iki işlev ve anlamıyla da madde başı yapılmamıştır. Ancak sözlükte *kısaca* maddesinin ikinci anlamı için verilen “kısa olarak, özetle, hülasa, hülaseten” biçimindeki tanımında *özetle* belirteci *kısaca* ile eşanlamlı olarak değerlendirilmiştir. Aşağıda derlemden alınan tümce örneklerinde de görüleceği gibi *özetle* hem tümcesel belirteç hem de tarz belirteci işleviyle ayrı anlamlarda sözlükselleşmiştir.

Örnekler:

1a. Türklerin Avrupa kimliğinin şekillenmesindeki rolünü daha sonra inceleyeceğiz. **Özetle**, modern döneme kadar Avrupa kimliği Hıristiyanlıkla ifade edilir. (Türkiye ve Avrupa, 1997).

1b. Tarafları, suçlamaları, sorunları, tartışma ve polemikleri bu kadar bol olan bu denli hassas bir konuyu, kırıp dökmeden, objektif bir şekilde, bütün boyutlarıyla ele almaya, **özetle** iyi bir gazetecilik yapmaya çalıştık. (Nereye Gitti Bu Ülkücüler, Röportaj, 2003).

1c. Kitap, "Atatürk ve Milli Kültür Üzerine" adlı makale ile başlıyor, **özetle** şu düşünceleri savunuyor: "İşte tam bu noktada milli kültür ya da ulusal kültür kavramının "ilerici" ve "gerici" kullanılışları ortaya çıkmaktadır. (Türkiye'de Kültürel Kimlik Krizi, 1992).

1d. Zaferimiz üzerine İtalyan Avanti gazetesi 1922'de **özetle** şöyle yazacaktır: "Ağlamalıyız, Türk zaferi, İtalyan özlemlerini de gömdü." (19 Mayıs 1999, 2002).

1e. 2. Abdülhamid'in bizzat hazırlayıp uygulama sahasına koyduğu siyaset ise **özetle** şöyle olmuştu; Batıya karşı dengeli bir politika izlemiş, Avrupa devletlerini birbirine karşı kullanmış, hatta bunda bile "denge" faktörünü her zaman birinci planda tutmuştur. (Sultan II. Abdülhamid, 2006).

1f. Amerikalılar, Türkiye'de yapılan uçakları değil, Türkiye'nin başka ürünlerini pazarlayacak, Türkiye'de bazı yatırımlara katılacak... **Özetle**; Türkiye'ye 10 yıl içinde toplam 1 milyar 270 milyon dolar tutarında döviz girdisi sağlanacak. (Gözleri Bağlı Şahin, 1989).

1g. Tabii bu, yönetmenin ona biçtiği kılıfla ve etrafına çizdiği alanla ilgili. Değilse, Banderas oldukça iyi dans ediyor ve şarkı söylüyor; neşeli bir oyun çıkarıyor **özetle**. (Aksiyon, 1997).

Örneklere *özetle* belirtecinin genellikle tümce başı pozisyondayken tümcesel belirteç olduğu, tümce içinde ise eylem öbeğini nitelediği görülür. Örnek 1a, 1b ve 1f'de *özetle* baştır ve tümcenin tamamını kapsamaktadır. 1b'de yüklemi ortak olan sıralı tümceler arasında, kapsamına aldığı tümcenin başında yer alır. 1c, 1d ve 1e'de ise eylem öbeğinin önünde, "özet olarak, özet biçimde, kısaca" anlamlarında tarz belirteçidir. 1g'de ise *özetle* tümce sonunda olmakla birlikte işlevsel olarak yine tümcesel belirteçtir, burada tümce sonu pozisyonunda olması işlev açısından belirtecini durumunu etkilemez. Tarz belirteci işlevini test etmek için eylemle anlam ilişkisi sorgulandığında "*özetle çıkarıyor" şeklinde eylem ve belirtecini uyum göstermemesi de bu görüşü desteklemektedir. Diğer yandan "nasıl bir oyun çıkarıyor?" sorusu sorulduğunda "neşeli" cevabı alınır, *özetle* ise konuşucunun sözünü nasıl gerçekleştirdiği bilgisini verir. Bunlara ek olarak örnekte görüldüğü gibi, tümcesel belirteçleri Türkçenin söz diziminde tümce sonu pozisyonunda da tümceyi kapsamına alabilmektedir. Bu pozisyon, Türkçe gibi sola dallanan dillerde geniş açılı kapsama alanıyla değerlendirilebilir (bk. Üzüm, 2021).

1d ve 1e'deki kullanımlarda *özetle* tarz belirteci işlevinde ön gönderim yapan bir tümleçle eş dizimli olarak görülür. Böylece *özetle* belirteci eylemi nitelerken *özetle*+tümleç (nesne)+baş (eylem) eş dizimliliği kendinden sonra gelecek ifadenin "özet niteliğinde" olacağını gösterir.

Özetle belirtecinin söz-eylem ve tarz belirteci işlevleriyle kullanımlarından hareketle, sözlükte madde başı yapılması ve tarz belirtecinden tümcesel belirtece geliştiği görüşüyle ilk sırada tarz belirtecinin anlamı verilmek üzere “1. Özet bir şekilde, özetleyerek, özet olarak, kısaca; 2. Özet olarak söylemek gerekirse, kısacası” şeklinde bir tanım önerilebilir. Burada önerilen tanımda *özetle* ile eşanlamlı olarak değerlendirilen ve bir anlamda *özetle* belirtecinin farklı işlev ve anlamlarını açıklamaya da yardımcı olan iki sözcüğe dikkat çekmek gerekir. Bunlar, tarz belirteci işlevindeki *kısaca* ve tümcesel belirteç işlevindeki *kısacası* sözcükleridir. *Kısaca* ve *kısacası* arasındaki fark, *özetle* belirtecinin işlev ve anlamları arasındaki farkla bire bir örtüşmektedir. Bu karşılaştırma, Türkçede tümcesel belirteçlerin her zaman tarz belirteciyle yapısal farklılık göstermediğini ya da her tarz belirtecinin tümcesel belirtece gelişmediğini açıkça gösterir.

- a. Oysa şimdi bütün bunları semboller yardımıyla **kısaca** yazabiliriz. (Matematiğin Aydınlik Dünyası, 1996).
- b. Edebiyat içindeki yerini, yani sadece şair olarak değerini bu şekilde **kısaca** belirteyim. (Konuşmalar, 1998).
- c. Paris'te girip çıktığım kitapçılarda, sergilerde otuza yakın çevirisini saydım, sonra bıraktım saymayı. **Kısacası** Türkçedeki çevirilerini aşmıştı saydıklarımla. (Yeşil Bir At Sirtında, 1990).
- d. Kaldı ki, ayağını suya sokan ve inanılmayacak kadar çok kafein tüketerek yazanlar var; her sabah bir şiir yazmış olarak uyananlar var. **Kısacası** herkes kendi yordamını kendisi buluyor. (Cam Odada Oturmak, 2002).

TDK GTS'de de *kısacası* “Kısa söylemek gerekirse, sözün kısası, elhasıl, velhasıl, hasılıkelam” anlamlarıyla tümcesel belirteç işlevini yansıtabilecek biçimde tanımlanmıştır. Kullanım örneklerinden ve tanımdan hareketle, *kısacası* belirtecinin, bir tamlama yapısından ayrılarak yapısındaki *-sI* iyelik ekinin işlevini yitirmesi sonucunda oluştuğu söylenebilir. Bu süreçte konuşucuya ilişkili hale gelerek “(sözün) kısacası > kısacası” gelişimiyle tümcesel belirteç işlevini kazanmıştır. Benzer bir gelişim ve anlam ilgisi aşağıda *açıkça* ve *açıkçası* arasında da görülmektedir. (bk. *açıkça*, *açıkçası*)

2. Basitçe

Basitçe, tümcesel belirteç işleviyle konuşucuya yönelik belirteçler altında söz-eylem belirteci, eylem öbeğine yönelik kullanımıyla tarz belirteci olarak sınıflandırılabilir. Arapça kökenli *basit* ismine *-CA* eşitlik ekinin gelmesiyle “basit olarak, basit bir biçimde, sade bir biçimde, kolay olarak” gibi anlamlar kazanmış olan sözlükbirim, ilk kez *Türkçe Sözlük*'ün 1998 baskısında madde başı yapılmıştır.

Sözlükte bugün de aynı anlamda ve eylem öbeğini niteleyen tarz belirteci işleviyle tanımlanmıştır:

GTS

“zarf Basit olarak, kolay tarafından.”

Aşağıda derlemeden alınan örneklerde de görüleceği gibi *basitçe* tümcesel belirteç işlevine gelişmiş, ancak bu işlev sözlüğe yansıtılmamıştır. Dolayısıyla tanıma *basitçenin* tümcesel belirteç işlevi ve söz-eylem belirteci olarak “anlaşılır bir şekilde söylemek gerekirse” anlamının da eklenmesi gerekir. Diğer tümce söz-eylem belirteçleriyle de anlam alanının benzer olması tümcesel belirtece geliştiğini açıkça gösterir. Aşağıdaki örneklerde tümceyi kapsamına alarak kullanımında bir eylemin gerçekleşmesindeki kolaylık ya da basitliği ifade etmez, tümcede kendi dışındaki bütün unsurları kapsayarak konuşucunun yorumunu içeren bir ifade olduğunu ve bu ifadeyi en anlaşılır şekilde oluşturma amacını belirtir. Yani sözedimin nasıl gerçekleştirildiği bilgisini tümceye ekler.

Örnekler:

- 2a. Reel sosyalizmin dünya üzerinde etkin bir güç olmaktan çıkmasıyla birlikte, Türk dış politikası, önceki döneminin temel belirleyenlerini yitirmiştir. **Basitçe** Türkiye, uluslararası alanda "pazarlık gücünü" yitirmiştir. (Gelenek, 1992).
- 2b. Ayna metaforu çerçevesinde söylenenleri **basitçe** şöyle de ifade edebiliriz: Öncelikle "medya"nın ve "iletişim"in anlamlarını sorgulamak gerekiyor. (Biamdya ve Toplum, 2003).
- 2c. Aslında tüm yaptıklarımız sadece sevmek-karşılıksız, beklentisiz, ne olursa olsun ve ne yapmış olursak olalım-sevmek içindir. Kabul edilmek, onaylanmak, pohpohlanmak, takdir görmek, hayran olunmak istiyoruzdur **basitçe**. (En Büyük Eserin Sensin, 2007).
- 2d. ...duvarlarını kilise vitrayları kadar parlak renklerle boyuyor ve renkler nefes alırken N.'nin bilinç damlaları birbirinden uzaklaşıyor. Şekillerin neye benzediğini sorduğumda N. "Ruhlar..." "Ruhlar..." demişti **basitçe**. (Öykü Seçkisi, 2006).
- 2e. **Basitçe** sanat için sanat yapmak biçiminde formüle edilen bu anlayış, gerçekte sanıldığından çok daha önemlidir. (Aydınlanma Hareketi ve Yeni Türk Edebiyatı, 2001).
- 2f. Evrimsel psikoloji ve psikiyatri açısından semptom ve belirtilerin muhtevâsı değil, işlevselliği önemlidir. Evrim (evolution:

tekâmül), **basitçe**, zaman içerisinde meydana gelen değişiklikler demektir. (Kerem, 2006).

2g. Bugün, bir ağacın kabuklu gövdesine dokunmadan büyüyen binlerce çocuk var. **Basitçe** "dokunmak işte" deyip geçiverdiğimiz "dokunma duygusu" öylesine önemlidir ki, "dokunmayı bilmek" öylesine ustalık isteyen bir iştir ki... (Çocuklar, Büyükler ve Tavşanlar, 1994).

Yukarıda *basitçe* belirtecinin tümcede farklı pozisyonlarda kullanımı örneklendirilmiştir. Buna göre tümce başı ve tümce sonu pozisyonunda *basitçe* genellikle tümcenin bütününe niteleyen bir söz-eylem belirteci işlevindedir. 2a ve 2c örneklerinde, tümcesel belirteç işleviyle "(konuşucunun yorumuyla) anlaşılır bir şekilde söylemek gerekirse" anlamında kullanılmıştır. Ancak, kimi tümcelerde *basitçe* tümcesel belirteç işlevine sahip olmakla birlikte tümce başı ya da sonunda değil, tümce içinde de bulunabilmektedir. Örneğin 2f'de, konudan sonra gelen belirtecin aslında tümce başına ya da sonuna da getirilebileceği görülür. Burada pozisyon değil, tümceyi ya da eylem öbeğini kapsamına alması belirleyicidir. Diğer yandan *basitçenin* tarz belirteci olarak 2b örneğinde *ifade et-*, 2d'de tümce sonu olmakla birlikte yalnızca *de-* eylemini nitelediği görülür. 2e ve 2g örneklerinde ise tümce başı pozisyonundadır ancak tümceyi değil, yan tümcenin (*formüle edil-* ve *de-*) eylemlerini nitelemektedir. Bu kullanımlarda görüldüğü gibi *basitçe* tarz belirteci işleviyle kullanımında eylemin hemen önünde yer almadığında anlam belirsizliğine yol açabilir. Örneğin 2c ve 2d karşılaştırıldığında, sırasıyla tümcesel belirteç ve tarz belirteci işlevinde belirteç sonda yer alır. Ancak Türkçede tarz belirteçlerinin yüklem sonrası kullanımı yaygın değildir. Çünkü tarz belirteçleri eylemin önünde yer alarak eylemin kavram alanından bir özelliği ön plana çıkarır ve odak alanında bulunurken, tümcesel belirteçler parantez yapılarıyla benzer özellikler taşıyarak kendi bürünsel özellikleriyle farklı pozisyonlarda bulunabilirler. Parantez yapıları ve tümcesel belirteçler değerlendirildiğinde ikisinin de tümcede niteleyici, ek bilgi ya da yorum içeren yapılar olarak işlev üstlendikleri görülür. Bu yapılar çizgisel olarak verilen ifade dizisinde gösterilir ancak tümcede herhangi bir ögeye bağımlı değildirler. Konuşma dilinde bürünsel özellikleriyle ilgili ezgisel akışı kesintiye uğrattıkları, tonlamada ara verdirdikleri ve buldukları tümcenin ezgisel özelliklerinden farklı özelliklere sahip oldukları görüşleri ileri sürülür (Dehé ve Kavalova, 2007, s. 1-24). Bu nedenle tümcesel belirteçlerin tümce başı ve tümce sonu kullanımı yaygındır. Türkçede anlam belirsizliği master yapılarının tümce başında kullanımında da ortaya çıkar. Örneğin 2g'de belirteç "dokun-" eylemini de niteleyebilir ancak parantez yapıları gibi virgül tonlaması ya da noktalama işaretiyle bu belirsizlik giderilir.

3. Açıkçası

Açıkçası, yukarıda açıklanan diğer belirteçlerden yapısal açıdan farklıdır. Ancak sınıflandırmada aynı ulamda yer alarak konuşucuya yönelik söz-eylem belirteci olarak değerlendirilebilir. TDK *Türkçe Sözlük*'te 1998 baskısından itibaren madde başıdır. Bu baskıda *açıkçası* "is. 1. Doğrusu, açık olanı, anlaşılır biçimi, gizli kapaklı olmayan yanı: "Şayet kızar gibi olursa açıkçasını söyleyeyim." -S. M. Alus. 2. zf. Açık olarak." anlamlarıyla tanımlanmıştır.

Türkçe Sözlük'te madde başı alınması *açıkçası*'nın dilbilgiselleşerek bağımsız bir ad türünde sözcük olarak kullanılmaya başlandığını gösterir. Dilbilgiselleşme sürecinde, sözcüğün, yapısında bulunan *-sI* iyelik ekinin işlevini kaybetmesiyle "(işin) açıkçası, (sözün) açıkçası, (konunun) açıkçası" vb. kullanımlardan geliştiği açıktır. Bu nedenle tarz belirteçlerinden gelişen diğer söz-eylem belirteçlerinden farklıdır. Tamlamada tamlanan olarak kullanıldığı örnekler de bu görüşü desteklemektedir:

"Doğrusunu ister misiniz Monsieur Nasuh? Lâkırdının daha **açıkçasını** mı söyleyeyim dostum?" (Pariste Bir Türk, 19 yy.)

Bu örnekte iyelik ekinin işlevini koruduğu ve bir adla tamlama oluşturduğu ad durum biçimbirimlerini alabilmesiyle de açıkça görülür. Ancak yine "söyle-" eylemiyle ilişkili bir adla anlam ilişkisi kurar.

Türkçe Sözlük'ün 2011 baskısında ise belirtecin anlam alanının değiştiği ve yalnızca "zarf" etiketiyle tanımlandığı görülür: "zf. Açık söylemek gerekirse, Türkçesi: *Açıkçası durmadan yakınan o kadınlara burun kıvırdım.*- A. Ağaoğlu". Sözü edilen baskıda tanımla ilgili dikkati çeken bir başka farklılık, *açıkçası* maddesi altında *söyle-*eylemiyle eş dizimli olarak *açıkçasını söylemek* yapısının tanımlanmasıdır: "doğrusunu, açık olanını, anlaşılır biçimini söylemek: *Şayet kızar gibi olursa açıkçasını söyleyeyim.*- S. M. Alus". Ad tamlaması yapısından gelişen bu kullanım, önceki baskılarda *açıkçası* madde başında "isim" etiketiyle verilmiştir. Tanımdaki bu değişim, *açıkçası*'nın tümcesel belirtece gelişimini de kanıtlamaktadır.

Aşağıda görüldüğü gibi GTS'de de verilen ilk anlam, belirtecin tümcesel belirteç işlevinin anlam içeriğini açıklar. Aynı tanımda, *açıkçası* ile eşanlamlı olarak gösterilen "Türkçesi" ise benzer biçimde dilbilgiselleşerek tümcesel belirtece gelişmişse de anlamsal açıdan her bağlamda *açıkçası* anlamını karşılamaz. Ancak bu çalışmanın sınırları dışında kaldığı için "Türkçesi" ve ikinci anlam olarak verilen "düpedüz" sözlükbirimleri üzerinde ayrıca durulmayacaktır.

GTS:

1. zarf Açık söylemek gerekirse, Türkçesi:

"Açıkçası durmadan yakınan o kadınlara burun kıvrıdım." - Adalet Ağaoğlu

2. zarf Düpedüz.

Örnekler:

3a. Biz uydu haberleşmesini, kablolu veya diğer kablosuz alternatif haberleşme şekillerinin bir rakibi olarak görmüyoruz. **Açıkçası** hiçbir altyapının birbirinin rakibi olduğuna da inanmıyoruz. (Telekom-Telepati, 2003).

3b. Bu biçimi seçmesi de kitabın genel havasına ve üçüncü tekil şahıs olma duygusuna çok uygun. **Açıkçası** doğru seçilmiş, yerinde ve hoş bir anlatım tekniği kullanılmış. (Kaos GL, 2004).

3c. Aslında anlatılan öykü bu kadar karmaşık değil. **Açıkçası** öykünün sonu hakkında bilgi vermemek ve okuma zevkini elinizden almamak için sözü dolaştırma ihtiyacı hissediyorum. (Aktüel, 2008).

3d. Düzenli soluk alıp vermeler bir kitap kahramanı için sağlıklı ciğerlerin ötesindeki bir gerçeğe de işarettir **açıkçası**. Gemi batıyor diye bağırان bir kaptanın paniği örnek verilebilir buna. (Kıpırtı, 2006).

3e. u açıdan sektörde ihracat kredileri açısından çok olumlu bir gelişme olmasını **açıkçası** beklemiyoruz. (Capital, 2003).

3f. Tabii burada insanları, tek tek bireyleri alıp, işte o orada kaldı, şunu yazmıyor falan diye suçlamak da **açıkçası** bana zor geliyor. (İnternet Çağında Gazetecilik, 2001).

3g. Son telefon dinleme skandalının nasıl sonuçlanacağını **açıkçası** bilemiyoruz. (Aksiyon, 1996).

Örneklerde de görüldüğü gibi *açıkçası* diğer tümcesel belirteçlerle aynı pozisyonlarda kullanılmaktadır. Ancak diğerlerinden farklı olarak sadece tümcesel belirteç işlevine gelişmiştir. Bu farklılık gelişim süreciyle ilişkilidir. Ancak incelenen belirteçler ortak olarak konuşucuyla ifade arasında ilişki kurar ve diğer dillerde de aynı işlevlerle kullanılır. İngilizcede *-ly* ile türetilen her belirtecin Türkçede karşılığı bir sözlükbirimle verilemez, genellikle öbek yapılarla ifade edilir. Diğer yandan Türkçede dilbilgiselleşme sonucunda bu çalışmada da ele alındığı gibi sözlükbirim olarak gelişme eğilimi gösterirler.

Türkçede belirteçlerin gelişimi ve hangi semantik alanı temel aldığı belirteçlerin türlerini belirlemede ve tanımlanmalarında da önem taşır. *Açıkçasının* bir tamlama yapısından ayrılarak ve “sözün açıkçası vb.” tamlama yapılarının ya da eş dizimli olarak kullanıldığı *söyle-* vb. söz-edimle ilgili eylemlerin içeriğini semantik alanına dâhil ederek sözlükselleştiği düşünülebilir. Bu belirtecin işlevini daha iyi anlayabilmek için konuşucuya yönelik belirteçlerin başka bir türüne gelişen *açıkça* kullanımları da değerlendirilmelidir. Çünkü *açıkça* ve *açıkçası* konuşucuya yönelik belirteçlerin altında farklı ulamlara gelişmiştir. Ancak bu gelişim *kısaca* (dar açılı) ve *kısacasından* (geniş açılı) farklı olarak geniş açılı kapsama alanıyla ortaya çıkmıştır.

4. Açıkça

Açıkça, konuşucuya yönelik belirteçlerin alt ulamı olan kanıtsal belirtece gelişmiştir. Bu gelişimde derlemdeki kullanımlarına dayanarak (diğer belirteçlerde de görüldüğü gibi) eş dizimli kullanıldığı eylemlerin etkili olduğu öne sürülebilir (diğer açıklamalar için bk. Karpuz, 2013, s. 139; Şahin, 2020, s. 20). Tümcesel belirteç olarak kullanımında *açıkça* konuşucunun kanıtı dayanan çıkarımını bildirmektedir (bk. Aikhenvald, 2004; Üzümlü, 2021). Yukarıda verilen söz-eylem belirteçleri söz-edimin nasıl gerçekleştiğini belirtirken, kanıtsal belirteçler konuşucunun bilgisinin kaynağını “belirli kanıtlardan hareketle bu yargıda bulunuyorum” anlam içeriğiyle tümceye ekler. *Açıkçanın* sözlüklerde madde başı olarak verilmesi tümcesel ve öbeği niteleyen belirtece gelişimini takip etme imkânı sağlamaktadır.

Açıkça sözcüğü, ilk kez *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*'nda (1935) Arapça *alenen* (< alen “aşıkâr” + -en “belirteç eki”) ve *sarahaten* (< sarahat “açıklık” + -en “belirteç eki”) sözcüklerinin karşılığı olarak yer almıştır. TDK *Türkçe Sözlük*'te ise 1945 baskısından itibaren madde başıdır. Sözcük, “zf. Gizli bir yeri kalmaksızın, kolay anlaşılır bir şekilde: *Fikrinizi açıkça söyleyin*; açıkçası, en anlaşılır şekli, gizli kapaklı olmyan şekli” biçiminde tanımlanmıştır. İlk tanım tarz belirteci işlevini açıklamaktadır. Ancak ikinci işlev için verilen “en anlaşılır şekli, gizli kapaklı olmayan şekli” tanımı, sözlüksel tanım ilkelerinden “Tanımlanan sözcük ile ait olduğu sınıfı gösteren sözcük aynı sözcük türünde olmalıdır. Bir başka ifadeyle, tanım tanımlanan sözcüğün leksikal kategorisini yansıtmalıdır (Benson vd., 1986, s. 205; Zgusta, 1971, s. 258)” ilkesiyle çelişmektedir. Çünkü tanımda yer alan bu ifadeler belirteç değil, ad türündedir. Ayrıca aynı tanımda *açıkça* için verilen “açıkçası” karşılığı da dikkat çekicidir. Bunlara ek olarak aynı tanımda yer alan *açıkçası* sözcüğü, eğer bugünkü işleviyle, yani söz-eylem belirteci olarak anlamlandırılmışsa bu açıdan bakıldığında da tanım içinde bir uyumsuzluk söz konusudur. Sözcüğün *açıkça* + *sı* (3. teklik şahıs iyelik eki) yapısından, iyelik ekinin işlevini kaybetmesiyle kalıplaştığı; “sözün açıkçası”, “işin açıkçası”, vb. kullanımlardan eksilti yoluyla dilbilgiselleştiği, dolayısıyla tanımdaki kullanımın tümcesel belirtece gelişimindeki

aşamalardan biri olduğu söylenebilir: (Sözü) açık bir şekilde söyle- (tarz belirteci) > (sözü) açıkça söyle- > (sözün) açıkçasını söyle- > açıkçası (tümcesel belirteç). Diğer yandan “açıkçası” sözcüğünün açıkça belirtecinin tanımında yer almasına rağmen madde başı olarak sözlükte bulunmaması da sözcüğün belirteç işlevini kazandığı ancak yaygın bir şekilde kullanılmadığı şeklinde yorumlanabilir (krş. “açıkçası”).

Türkçe Sözlük'ün 1974 ve 1998 baskılarında madde başı sözcüğün tanımında bazı değişiklikler yapılmıştır. 1974 baskısında tanım, “be. Gizli bir yönü kalmaksızın, kolay anlaşılır bir biçimde: *Düşüncenizi açıkça söyleyin.*; açıkçası, en anlaşılır biçimi, gizli kapaklı olmayan durumu, apaçık olarak.” biçiminde değiştirilmiş; ikinci anlama “apaçık olarak” eklenmiştir. 1945 ve 1974 baskılarında ikinci anlam örneklendirilmediği için açıkça belirtecinin hangi işlevini yansıttığı ve ilk anlamla arada nasıl bir farklılık olduğu belirsiz kalmaktadır.

1998 baskısında ise sözcüğün “zf. (açıkça) Gizli bir yönü kalmaksızın, kolay anlaşılır bir biçimde: “*Düşündüğümü açıkça söylemeyi tercih ettim.* -R. H. Karay.” biçiminde tanımlanarak anlam alanının daraldığı görülür. Önceki baskılarda iki anlam verilirken 1998 baskısından itibaren tek anlam verilmiştir. Bir açıdan önceki baskılarda verilen ve belirteç kullanımını yansıtmayan ikinci anlamı düzeltmek amacıyla değişiklik yapıldığı düşünülebilir. Ancak bu kez de GTS’de de bulunmayan tümcesel belirteç işlevi dikkate alınmamış, açıkça sadece tarz belirteci işleviyle tanımlanmış, dolayısıyla da tanım eksik kalmıştır. Yapılan tanıma katkı sağlamak amacıyla; GTS’de açıkça için verilen tanımın yeniden düzenlenmesi ve ikinci bir anlam olarak konuşucunun söylenenlerden ya da gördüklerinden hareketle çıkarımını ifade etmek üzere; “gördüklerime ya da duyduklarıma göre, anladığım kadarıyla” içeriğiyle tümcesel belirteç işlevinin de eklenmesi önerilebilir.

Aşağıda açıkça belirtecinin GTS’deki tanımı ve derlemeden alınan örneklerle farklı işlevlerde kullanımları verilmiş, belirtecin işlevsel ve anlamsal açıdan kullanım farklılıkları örneklerden hareketle değerlendirilmiştir.

GTS:

Gizli bir yönü kalmaksızın, kolay anlaşılır bir biçimde, alenen, aşikâre:

"Artık açıkça mahallenin başına dert olmaya başlamış." - Yaşar Nabi Nayır

Örnekler:

- 4a. Fakat şuna inanıyorum ki, yazarın tarafgirliği **açıkça** ortaya konmamalı, eserdeki durumdan ve eylemden çıkarılmalıdır. (Sanat ve İktidar, 2000).
- 4b. Cahit Sıtkı Tarancı, "Nasil yazarsınız?" sorusuna şu yanıtı verir: "Nasil yazdığımı **açıkça** ben de bilmiyorum. Şiirde bu hiç belli olmaz. (Hapiste Yazmak, 2006).

4c. ....şikayetçiye, nihai kararı veren mahkemenin **açıkça** görülen bir hatasını düzeltmek için tekrar mahkemeye başvurması önerilmektedir. (Anayasa Şikayeti, 1998).

4d. **Açıkça**, görevin kötüye kullanılması! (Milliyet, 2006).

4e. Gözünün şehvetten başka bir şey görmediğini düşünüyor da değilim. **Açıkça** öyle de olsa fazla farketmez. Benim şaşıtığım akılsızlığı! (Benim Adım Kırmızı, 1998).

4f. **Açıkça** söylensin ne oluyor, nereye gidiyoruz. (Türkiye, 2002).

4g. Yemekten sonra erkekler maç izlemek için üst kata çıktılar. Ben de **açıkça** şu an tek istediğim şeyin yere yatıp yuvarlanmak olduğunu söyledim...(Hakiki Muhabbet, 2009).

4h. **Açıkça**, canımı ve etini heder edip keyif ve zevk için onu öldürmek! (Saadet Asrından Damalar 2008).

4i. Yani yapay "başarı" mizansenleriyle onların gözünü boyamak için katkıda bulunmamı öneriyordu **açıkça!** (Gülerek, 1992).

Yukarıdaki örneklerde *açıkça* konuşucuya yönelik tümcesel belirteç ve öbeği niteleme işlevleriyle görülür. Bu iki belirteç türündeki kullanımları karşılaştırıldığında, tarz belirteci işlevinde *ortaya koy-*, *görül-*, *söyle-* vb. eylemleriyle eş dizimli olarak ortaya çıkar. Bu işlevle *açıkça*; 4a, 4c, 4f ve 4g'de "açık bir şekilde, açık olarak, ayrıntılarıyla" anlamlarıyla eylemi niteler. Tarz belirteci anlam içeriği, belirtecin GTS'deki anlamıyla doğrudan ikame edilemediğini göstermektedir. Çünkü GTS'de verilen tümce, belirtecin tümcesel belirteç işlevini örneklendirir. Tümcedeki herhangi bir unsurla anlam ilişkisine girmez. *Açıkça*nın işlevi dikkate alınarak *Duyduklarıma/gördüklerime göre çıkarımım şudur ki mahallenin başına dert olmaya başlamış.* Ancak tanımında eyleme yönelik kullanımlarıyla ilişkili bir tanım görülür. Konuşucuyla ilişkili olma ve kanıtsallık ya da çıkarım anlamlarını içermez.

4b ve 4e'de ise anlam ve belirteç türü diğerleri kadar belirgin görünmemektedir. Ancak bu kullanımlarda *açıkça* yerine "açık bir şekilde" yerleştirildiğinde anlam değişmez. Tümcesel belirteç olup olmadığını test etmek için ise "gördüklerime ya da duyduklarıma göre çıkarımım şudur ki" yerleştirilebilir.

4d, 4h ve 4i'da da tümcesel belirteç işlevindedir. Bu kullanımlarda konuşucu yargısına temel oluşturan bilgisinin kaynağını "gördüklerime ya da duyduklarıma göre çıkarımım şudur ki" içeriğini *açıkça* belirtecini kullanarak ifadeye ekler. Daha önce de belirtildiği gibi yüklemdeki eylemle karşılaştırıldığında belirteç semantik uyum göstermez. Bu belirtecin tipik kullanım örnekleri olan 4d ve 4h'deki tümcelere

yüklemleştirci *-Dir* getirilebilir, ancak bu tümce yapısının çıkarım bildirimlerinde yüklemleştirci olmadan kullanımı daha yaygındır.

Sonuç

Belirteçlerin tümce ve eylem öbeğine yönelik kullanımları karşılaştırıldığında; tümcesel belirteçlerin genellikle tümce başında kullanıldığı görülür. Kapsama alanı açısından yüklem sonrası kullanım da Türkçe için uygundur. Çünkü bu pozisyonlar belirtecin tümce içinde herhangi bir unsuru nitelemesini, diğer bir ifadeyle semantik ilişki kurmasını büyük ölçüde önlemektedir. Tümce içinde yer almaları durumunda ise, virgül tonlamasıyla ya da iki virgül arasında verilerek geniş açılı oldukları yani tümcenin tamamını kapsamına aldıkları işaretlenir. Eylem öbeğiyle ilişkili kullanımlarda dar açıyla eylemin önünde yer alması, eylemle semantik açıdan bir uyum göstermesi beklenir.

Çalışmada, tarz ve tümcesel belirteçlerin ayrımında belirlenen ölçütlere göre; Türkçede, tarz ve söz-eylem belirteçlerinin aynı sözlükbirimle gösterilmesine yönelik tarz belirteci işlevlerinin birincil olduğu söylenebilir. Tarz belirtecinden tümcesel belirtece gelişim sürecinde ise iki durum görülür: 1. Tarz belirteçleri, eş dizimli olarak kullanıldıkları eylemle birlikte ortaya çıkan anlamı tek başına üstlenir; 2. Anlam değişikliğine uğrayan belirteç öznelleşerek konuşucu ile ilişkili hale gelir: *açıkça* < *açıkça gör-*, *özetle* < *özetle söyle-* vb.. İleri sürülen bu görüş eylemi niteleyen belirteçlerin tümcesel belirtece gelişimiyle sınırlıdır. Bu tür belirteçlere ek olarak Türkçede *açıkçası*, *kısacası* gibi ad tamlamasından gelişen tümcesel belirteçler de tespit edilmiştir. Bu tespit alan yazınında görülen söz-eylem belirteçlerinin örtük eylemi nitelemesi ve tarz belirteci oldukları görüşünün Türkçedeki *açıkçası* ve *kısacası* örnekleriyle uyum göstermediğini de ortaya koyar. Bu nedenle Türkçede belirteçlerin tarz belirteçlerinden geliştiği ya da eş dizimlilik sonucu ortaya çıktığı görüşü incelenen örnekler temel alınarak öne sürülebilir. Ayrıca Türkçede tümcesel belirteç ve tarz belirteci yapısal farklılık gösterebilir.

İncelenen örneklerde görüldüğü gibi aynı sözlükbirim farklı semantik ve söz dizimsel özelliklerle ayrı işlevlerde kullanılır: *kısaca* (tarz), *kısacası* (tümcesel) ve *özetle* (tarz ve tümcesel). Bu durum yukarıda verilen tespitleri doğrulamakla birlikte tümcesel belirteçlerin birbirinden farklı yapısal özellikler ve gelişim süreci geçirmiş olabileceğini gösterir.

Tablo 2: Belirteçlerin Özellikleri

Tümcesel Belirteçler	Tarz Belirteçleri
Kapsama alanı geniştir.	Kapsama alanı dardır.
Tümcede herhangi bir unsurla anlam ilişkisine girmez.	Tümcenin yüklemde bulunan eylemle anlam uyumu gerekir.
Tümcede genellikle başta ve sonda kullanılır, virgül tonlamasıyla tümce içinde yer alabilir.	Genellikle eylemin hemen önünde yer alır ancak eklenti olması sebebiyle yüklemden sonra ya da geçişli eylemin tümlecinden önce kullanılabilir.
Semantik açıdan konuşucuyla ilişkili olarak söz-edimin nasıl gerçekleştiği ya da yargının konuşucunun çıkarımı olduğu içeriğini tümceye ekler.	Eylemi niteleyerek eylemin belirli bir özelliğini ön plana çıkarır.
Anlam alanı tümceyle sınırlıdır.	Anlam alanı eylem öbeğiyle sınırlıdır.

Sözlükte, tümcesel belirteçlerin tanımında belirteç türünün göz önünde bulundurulmamasından dolayı öbeğe yönelik belirteçlerin ve leksikal kategorisini yansıtmayan ad türünde sözcüklerin kullanıldığı görülmüştür. Özellikle tümcesel belirteçlerde sözcüğün türünü yansıtmayacak şekilde, öncelikle belirtecin sınıflandırmalardaki alt ulamını belirlemek ve buna göre tanımlamak kolaylık sağlamaktadır. Örneğin, konuşucuya yönelik kullanılan bu belirteçlerin sözedimin nasıl gerçekleştiğini ve konuşucunun bilgisinin kaynağını belirttiği bilgileri tanımda yer alabilir.

Sonuç olarak incelenen belirteçlerin söz dizimi ve semantik açıdan farklılıkları dikkate alınarak, *Güncel Türkçe Sözlük*'te aynı madde altında numaralandırılarak tanımlanması önerilebilir. Ayrıca her kullanım için tümce örneği tanımla ilişkilendirilerek verilebilir. *Güncel Türkçe Sözlük*'ün çevrimiçi kullanımı bu güncelleme ve eklemeleri yapabilmek için imkân sağlamaktadır. Ancak bu önerinin uygulanabilmesi için belirteçler üzerine yapılan mevcut çalışmalar göz önünde bulundurularak tümcesel belirteçler hakkında ayrıntılı ve kapsamlı incelemelere ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

- Ahmet Mithat Efendi (2017). *Pariste Bir Türk* (Haz. M. Ülgen). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aikhenvald, A. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Akçataş, A., & Şahin, A. R. (2020). Peyami Safa'nın Romanlarında Zarflar ve Kullanışları. *Gelecek Vizyonlar Dergisi* 4(4), 18-27.
- Aksan, Y. et. al (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation* (LREC 2012). İstanbul. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Atabay, N., Kutluk, İ., & Özel, S. (1983) *Sözcük Türleri*. Ed. Doğan Aksan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1936). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Benson, M., Benson, E., & Ilson, R. F. (1986). *Lexicographic Description of English*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Cinque, G. (1999). Adverbs and functional heads. A cross-linguistics perspective, New York/Oxford: University Press.
- Dehé, N., & Kavalova, Y. (2007). Parentheticals. *Parentheticals: An Introduction, Linguistik Aktuell* (Ed N. Dehé ve Y. Kavalova). Amsterdam: John Benjamins, s. 1-24.
- Demirci, K. (2008). Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme. *bilig*, S. 45, 131-146.
- Doğan, N. (2016). Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri. Ankara: Yayınevi.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ernst, T. (2007). On the role of semantics in a theory of adverb syntax. *Lingua* 117, 1008–1033.
- Ernst, T. (2009). *The Syntax of Adjuncts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Güneş, G. (2014). Constraints on syntax-prosody correspondence: The case of clausal and subclausal parentheticals in Turkish. *Lingua*, 150, 278-314.
- Ifantidou-Trouki, E. (1993). Sentential adverbs and relevance. *Lingua*, 90, 69-90.
- İmer, K., Kocaman A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

- Karpuz, H. Ö. (2013). *Türkçe'de Zarflar, Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelenmesi*. Denizli: Ege-Doğuş Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kubota, A. (2015). Transforming manner adverbs into subject-oriented adverbs: evidence from Japanese. *Nat Lang Linguist Theory*, 33, 1019–1046.
- Leech, G. N. (1974). *Semantics*. London: Penguin.
- Lipka, L. (1992). *An outline of English lexicology: Lexical structure, word semantics, and word-formation*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lipka, L., Handl, S., Falkner, W. (2004). Lexicalization & Institutionalization, (The State of the Art in 2004). *Skase Journal of Theoretical Linguistics*, C. 1., 2-18.
- Maienborn, C., Schafer, M. (2011). Adverbials and adverbs. In *Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning* [HSK 33.2] (Ed. C. Maienborn, K. von Stechow ve P. Portner). Berlin: Mouton de Gruyter, s. 1390–1420.
- McConnell-Ginet, S. (1982). Adverbs and logical form: A linguistically realistic theory. *Language*, 58(1), 144–184.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. UK: Cambridge University Press.
- Piñón, C. (2013). Speech-act adverbs as manner adverbs. *Workshop Ereignis und Kontext, Universität des Saarlandes*, 06–07 December, http://pinon.sdf-eu.org/work/pinon_saama_ho.pdf erişim tarihi: 01.03.2021
- Şahin, A. R. (2020). *Peyami Safa'nın Romanlarında Zarflar ve Kullanışları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak: Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Traugott, E. (2008) Grammaticalization, constructions and the incremental development of language: Suggestions from the development of DegreeModifiers in English. *Variation, Selection, Development—Probing the Evolutionary Model of Language Change* (Ed. R. Eckardt, G. Jäger ve T. Veenstra). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, s. 219-250.
- Traugott, E. C. (2007). Discussion article: Discourse markers, modal particles, and contrastive analysis, synchronic and diachronic. *Catalan Journal of Linguistics*, VI, 139-157.
- Turan, F. T. (1998). Türkçede Zarflar Üzerine. *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı* (Ed. M. Özeraslan-Ö. Çobanoğlu). Ankara: Feryal Matbaacılık, s. 301-306.

- Türk Dil Kurumu (1945). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Cumhuriyet Basımevi.
- Türk Dil Kurumu (1974). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (t.y). Yayım. Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi: Haziran 1, 2021.
- Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* 1935. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Üzüm, M. (2019). Epistemik Kiplik İşaretleyicilerinin Söz Dizimsel Özellikleri: Özbek ve Türkiye Türkçesi. *Türkoloji Dergisi*, 23 (2): 452-492
- Üzüm, M. (2021, baskıda). Türkçede Tümcesel Belirteçlerin Söz Dizimsel ve Semantik Özellikleri: Konuşucuya Yönelik Belirteçler. *Türkbilig*, 42.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*, Den Haag: Mouton.